

УДК 811.161.2'373.2:119:303024:821.161.2'06.

О. Ю. Семененко

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної лінгвістики

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КІЛЬКІСНО-ІМЕННИХ СПОЛУК (ІМЕННИК-ВИМІРНИК ТА ВИМІРЮВАНА СУБСТАНЦІЯ) ІЗ ЗНАЧЕННЯМ НЕЗНАЧНА КІЛЬКІСТЬ / МАЛО У ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті проаналізовано структурно-семантичні особливості функціонування у поетичному мовленні вимірювальних іменників із зметафоризованим значенням 'незначна, мала кількість кого-, чого-небудь' у складі нерозкладних кількісно-іменних сполук і прийменниково-іменникових комплексів. Деякі аспекти цієї проблематики – вивчення системи конститuentів поля НМК (невизначено малої кількості), їхніх функційних, структурних і семантичних особливостей – висвітлені у статтях К. Г. Городенської, З. О. Митяй, у монографіях С. О. Швачко та В. М. Вовк. Зметафоризовану лексику з кількісним значенням досліджували в різних мовах В. В. Акуленко, О. І. Букреева, В. В. Новицька, О. В. Падучева, на матеріалі російського поетичного мовлення – О. Г. Ревзіна, на матеріалі українського художнього мовлення – О. М. Бонецька та ін. Завданням нашої статті є дослідження системи вираження значення 'мало, незначна кількість' переважно на рівні кількісно-іменних словосполучень (стрижневим словом виступає вимірювальний іменник-квантифікатор, а залежним – іменник, що позначає вимірювану субстанцію), а також на рівні прийменниково-іменникових сполук.

Ключові слова: поетичне мовлення, паукальність, специфікатор, дистрибуція, конститuentи поля невизначено малої кількості (НМК), кількісно-іменні сполуки (квантитативно-генітивні бінарми), іменники-вимірники.

Вивчення засобів вираження невизначеної множинності у поетичному мовленні, їх функціонування, структурні та семантичні особливості ще не дістали глибокого та всебічного вивчення в українській мові. Деякі аспекти цієї проблематики висвітлені у статтях К. Г. Городенської, З. О. Митяй, у монографіях С. О. Швачко [5, с. 84 – 94] та В. М. Вовк [3, с. 68 – 121]. Зметафоризовану лексику з кількісним значенням досліджували в різних мовах В. В. Акуленко, О. І. Букреева, В. В. Новицька, О. В. Падучева, на матеріалі російського поетичного мовлення – О. Г. Ревзіна [4, с. 619 – 641], на матеріалі українського художнього мовлення – О. М. Бонецька [1, с. 39 – 44] та ін.

Одним із сегментів ФСП невизначеної кількості є сегмент, пов'язаний із вираженням значення паукальності – невизначено малої кількості (НМК). До структури цього сегмента входять одиниці різних мовних рівнів. Завданням нашої статті є дослідження системи вираження значення мало, незначна кількість

переважно на рівні кількісно-іменних словосполучень (стрижневим словом виступає вимірювальний іменник-квантифікатор, а залежним – іменник, що позначає вимірювану субстанцію), а також на рівні прийменниково-іменникових сполук. Вибір матеріалу дослідження – поетичне мовлення – зумовлений не тільки тим, що сума ідіостилістичних кодів сучасних митців слова, поетичний дискурс досі не слугували матеріалом вивчення в такому аспекті, а й особливостями цього структурно-функційного стилю, пронизаного емоційністю, експресивністю, конотативною маркованістю, що спричинює певну специфіку реалізації виучуваного значення.

Зібрані іменники-вимірники, конститuentи поля НМК, репрезентативні для поетичного мовлення, можна розподілити за такими тематичними групами: **вимірники ваги** (*грами, міліграми*); **вимірники площі, довжини** (*півгектара, вершок*); **частина цілого** (*відсоток, півпроцента, доза, пайка*); **назви грошових одиниць** (*гріш, копійка, таляр, шеляг*); **частини верхніх кінцівок і соматизми** (*жменя/ жменька, пригорща, пучка, щіпка, мізинець, ніготь, сльози*); **назви «контейнерів»** (*ложка, шкалик, півкварти, наперсток*).

Кілька вимірників, наприклад, *доза, пайка, процент, відсоток* в узусі можуть передавати значення певна кількість, зареєстроване в словниках або як окремих ЛСВ, або як відтінок основного значення. Вказівки на НМК без сильного прагматичного контексту вони не мають, але завдяки специфікаторам можуть діаметрально змінювати значення – від вкрай малої кількості до невизначено великої.

Доза – 1. Певна кількість будь-чого. 2. Точна міра речовини, що входить до складу суміші. 3. Певна кількість ліків, признач. для одноразового або добового введення в організм. <...> [2, с. 312]; **пайка**² – 1. Частка чого-небудь спільного, яку одержує хтось під час розподілу. // Шматок хліба, одержуваний за певними нормами на певний строк. 2. *перен.* Якась частина, певна кількість чого-небудь [2, с. 875]. Пор.: *Для тебе, о вітчизно дорога, / Моя Йокасто, вічно емфатична, / Під кайфом вічно, сонячно-буха / І сонно-планетарно-лунатична. / Я викрешу з базальтових сердець / Блошину дозу щирої любови... / І я зустріну радісний кінець... / І ти усмокнеш пару літрів крові* (А. Бондар); *І цю чужу, нахабну мову / вивчати мусить мій народ. / Вона по звуку чи по слову – / як не відмахуйсь, як не спльовуй! – / залазить в уші, в душі, в рот. / <...> Як зберегтися від наркозу? / Як не сп'яніти, не заснуть? / Коли таку конячу дозу / тебе примушують вдихнуть?!* (О. Різників); *Але, Україно, вітчизні не кожній / судилося так запектись на губах: / півнаєчки хліба, півдрібочки солі / і сталінські згарища дому й сім'ї. / Але, Україно, і в чортівм слові / витьохкують кров'ю мені солов'ї...* (В. Затулівітер).

Для передачі значення НМК і до вимірника **відсоток/ процент** (1. Сотя частина певного числа, що береться за ціле, за одиницю (позначається знаком %); процент. <...> 3. Частина чого-небудь [2, с. 180]) – додаються аналітичні/ синтетичні специфікатори: *...і ти не встигнеш, очевидно, / мізерного відсотка*

від претензій, / що ними був важкий, / посіять в землю під зірки: / усе пішло у стовпці й тези (В.Кашка); *Хоч душі там півпроцента, / Схожий вірш на ковилу, / Має друга рецензента, / Що воздасть йому хвалу* (С. Олійник).

Вимірники тематичної групи **грошові одиниці**, що передають зметафоризоване значення малої кількості, функціонують переважно на рівні прийменниково-іменникових сполук, а квантитативно-генітивні бінарми становлять периферію. Пор.: *Хай трясли б мене, як дику грушу, / Був би я щасливим все життя, / Коли б ти в мою голодну душу / Кинула копійку співчуття* (В.Симоненко); *Подайте вітчизни – / на ламаний шеляг, на таляр – побитий, нівроку: / хто слово, хто пісню, / хто спомин про бабцю свою з тридцять третього року, / хто образ руїни: / у центрі райцентру – козу понід муром собору... / Подайте Вкраїни...* (О.Забужко); *Ех, люблять декотрі промовці наші / Утнуть щось на зразок Андрійкової каші, / Де масла – пуд, а солі – ні на гріш!* (Г.Слишевич).

Наведемо словникове значення аналізованих лексем: **копійка** – 1. Розмінна монета України – одна сота гривні, а також Росії та деяких країн СНД... // *тільки мн.* Про дуже малу, мізерну кількість грошей <...> [2, с. 572]; **шеляг** – Старовинна українська найдрібніша монета польського походження [2, с. 1618]; **таляр** – Старовинна срібна монета, що була в обігу в Німеччині, Чехії, Італії тощо, а також в Україні [2, с. 1429]; **гріш** – У XIX ст. у Росії – дрібна розмінна монета, що дорівнювала ½ копійки. // Незначна, мізерна грошова сума. // Взагалі гроші [2, с. 262].

Як бачимо, специфікатори *ламаний шеляг, побитий нівроку таляр* додатково індукують значення вкрай мізерної кількості; загострена інтенсифікація семи 'вкрай мало' може наводитися завдяки антитезі, де контекстуальними антонімами-вимірниками стають лексеми *пуд/ гріш*.

Серед тематичної групи **вимірники ваги** репрезентативним для сучасного поетичного мовлення виявилися лексеми *грами, міліграми*, що сполучаються переважно з абстрактними лексемами: *Знань безкраї лани розграфила учбова програма: / Тут – на Канта годину відведено, / на Гегеля – дві. / Щирозлого зерна скупі назбирав міліграми, / Жменю тих колосків, і поніс в дипломованій голові* (О. Мокровольський); *Отже, це й усе. Ось воно, має сучасне щастя, моя сучасна доля, то скільки вона важить? Грами? Немає навіть одного мегабайту на цій зеленій тоскній дискетці* (Л. Денисенко).

У першому прикладі метафоризації зазнають не тільки вимірники *міліграми, жменя*, а й лексеми *зерна, колоски*, які імплікують значення 'отримані під час вивчення знання'.

Іноді у поетичному мовленні замість зметафоризованого іменника-вимірника використовується дериват, наприклад, прикметник (тематична група **вимірники площі, довжини**): *Щось є од вічності в осінній тиші, / у вигинах гілок – щось од людей... / Даруйте, справді, на робочім тижні / для краєвидів*

хоч єдиний день,/ Бодай хоч півгектарну незалежність/ не від сучасності – від суєти... (В. Затулівітер).

За умови трансформації отримуємо квантитативно-генітивну бінарму *півгектара незалежності*, що контекстуально передає значення 'малий обсяг, невелика кількість'. Значення невеликої, незначної кількості, об'єму, довжини може поєднуватися із значенням приблизної кількості: *У які не заходьте крамниці, / навіть в ті, де й простору з вершок, –/ скрізь коштовної чудо-водиці/ тисячі застоюлись пляшок* (Д. Радьков).

Вершб́ок – 3. *заст.* Міра довжини, що дорівнює 4,4 см. і застосовувалася в Україні та Росії до запровадження метричної системи мір [2, с. 124].

До наступної групи іменників-вимірників уналежнюємо зметафоризовані лексеми *жменя/ жменька, пригорица, пучка, щіпка, мізинець, ніготь, сльоза*, що виступають стрижневими компонентами нерозкладних кількісно-іменних сполук. Найбільшу активність серед цієї тематичної групи виявляє вимірний іменник *жменя/ жменька*. Він має досить потужний дистрибутивний потенціал і сполучається як з назвами істот, так і з неістотами. Сполучуваність з лексико-граматичною групою іменників на позначення істот менш активна: *Поволі / З могутньої робочої родини / Лишається убога жменька бджіл, / Та й тим недовго ждати* (І. Качуровський).

Серед конкретних іменників неістот найчисленнішою виявляється група речовинних: *Дуже високо, неначе туристка,/ що ризикований вибрала шлях,/ необережна застряла берізка,/ чітко вхопившись корінням за дах./ Вміла вона не жалітись на скруту,/ не видавати своєї нужди./ Задовольнялася жменькою ґрунту/ і чатувала на краплю води* (В. Березінський); *зжмурена жменя диму/ паліччя картавить/ горіти не хоче/ а ти серед лісу/ сніг/ топчеш* (Т. Девдюк); *З урочищ і гаїв, із рідного привілля –/ в чужину ідучи – узяв я жменю зілля, і горсточку пісень, і жмут цілющих слів./ В дорожний клунок вклав і чаром перевив* (Б. Кравців).

Вимірник *жменя/ жменька* сполучається також з конкретними іменниками, що позначають часові одиниці: *Товариство покоління,/ громадо, земляцтво,/ старше від мене на жменьку літ!* (В. Затулівітер); *І в жменьці днів моїх / Висвічується судний,/ Що, наче жовтий віск,/ Між пальці упаде* (Т. Федюк).

Значно рідше у ролі залежних компонентів трапляються конкретні іменники з предметним значенням (дискретні): *Зір серпневих зо дві жменьки/ Є на ниви кам'яні./ Зажурились воріженьки./ Що я з горем – на коні* (В. Забаштанський).

Прийменник *зо* додає значення приблизної кількості до словосполучення *дві жменьки зір* як позначення дуже малої кількості, бо об'єкт виміру – зорі, для сукупності яких дві жменьки – це мало.

Так само обмежено означений вимірник сполучається у поетичному мовленні з абстрактними іменниками: *Ось тобі ,безкрила бджілко з небес, –/ твій вулик багатотрудний,/ твій мед, твій хрест./ А на додачу – півсо-*

тні літ./ Провалюється неба тоненький лід./ Якась там жменька удач (І. Жиленко).

Наведемо словникове тлумачення лексеми **жменя** – 1. Долоня й пальці в зігнутому стані, що дає можливість тримати в них покладене, насипане і т.ін. 2. Кількість чого-небудь, що вміщається між зігнутими долонею та пальцями. <...> 3. *перен.* Незначна кількість кого-, чого-небудь [2, с. 369].

Але залежно від використаного специфікатора при вимірнику, він може вступати в антонімічну кореляцію сам з собою, тобто набувати ознак енантіосемії: *убога жменька; якась там жменька/ повні жмені*, тобто у першому випадку імплікується значення незначна, мала кількість, а у другому – досить велика кількість. Пор.: *Старенька груша дихає на пальці,/ їй, певно, сняться повні жмені груш* (Л. Костенко).

Як бачимо, розуміння кількості/ об'єму субстанції часто залежить від особистісного бачення того, хто обчислює/ вимірює, від системи його аксіологічних пріоритетів. Рефлексії поетів щодо суб'єктивного контекстуального/ конституативного розуміння й сприйняття категорії кількості у діапазоні від невідзначено малої кількості до невідзначено великої кількості, тобто від усвідомлення поіменованої субстанції як представленої градуально від **мало** до **багато**, відбиті в одному з віршів Дмитра Білоуса: *Дружба – це достатку річ,/ сварка – ворогові свято./ Друзів сто – і мало їх,/ ворог – і один багато* (Д. Білоус).

Емфатизація значення мала кількість може реалізуватися нагнітанням вимірників із значенням паукальності як на рівні словосполучень, так і на рівні прийменниково-іменникових сполук: *Щоб віри мій удався, паперу не треба/ лиші клаптик землі – під чотири подошви,/ та яблуню збоку, та дешицію неба –/ на пригорщу сонця й рожайстий дощик* (В. Затулівітер); *...ти можеш лише наклеїти серце на марку/ на вицвіле тло перекреслених календарів/ на будь-яку дату ну хоч би на Павла і Петра/ своє ти життя понеділком постійно дурив/ на ніготь щось втямив таки? на йоту допетрав* (П. Коробчук).

Акцентуалізація значення вкрай малої кількості може відбуватися завдяки зіткненню вимірників паукальності/ мультипліцитності: *Причїлась трава./ Сльози – хліба./ Видовищ – море* (І. Павлюк).

У поетичному мовленні вимірник *пучка* сполучається переважно з назвами істот: *Вони тримають небо над нами/ Лелеки, жайворонки. Ластівки <...>/ Тримають бездонні небесні глибини./ Колодязі синяви чистять крильми./ Лине їх жменька, пучечка лине./ Щоб ми побули між ними людьми* (І. Драч); *На століття Семенка/ Прийшло з пучка нас/ Загорта нас огорта/ Провінційний час* (І. Драч).

До значення НМК (до речі, не зафіксованого лексикографічними джерелами як окремого ЛСВ) може додаватися значення апроксимації – приблизної кількості (як в останньому прикладі).

А от лексема *щїпка* сполучається переважно з абстрактними іменниками: *сонце якому не вільно/ заходити у кімнату/ було ночувало в тобі/ було/ вапняне*

і глиняне сонце/ піднімалося до піднебіння/ сходило христе/ свищики зі щіпкою шепоту/ навіщось... (М. Кіяновська).

ЛСВ на позначення НМК теж не зафіксований словниками. Так само відсутній означений ЛСВ у вимірника *мізинець*: *І ще зима триватиме не день,/ і ще вона такого намузичить/ й така на вас чудасія найде,/ що в ній і смислу – ледве на мізинець* (Б. Нечерда).

Далі проаналізуємо функціонування вимірників на позначення різноманітних «контейнерів», серед яких репрезентативними для поетичного мовлення слід визнати такі тематичні групи артефактів: **назви посуду** (*ложка, шкалик, півкварти*); **побутові речі** (*наперсток*). Найчастіше об'єм речовини із значенням мала кількість «вимірюється» ложками: *Де моя закуська щира? Я її не бачу!/ Піднеси мені хоч ложку сирітського плачу* (В. Симоненко).

Специфікатор *хоч* підсилює значення вкрай малої кількості необхідної субстанції (з точки зору мовця).

При зіставленні кількісних параметрів наявної субстанції може використовуватися такий художній прийом, як антитеза: *...ліпше своєї землі/ ложка/ ніж чужої землі/ бочка/ ліпше своєї землі/ крупочок/ ніж чужої землі/ горбочок...* (Т. Мельничук).

У полісеманта **ложка** зафіксоване значення НМК – *<...> // перен. розм.* Мала кількість, крапля чого-небудь [2, с. 626], а от у іменника *бочка* (контекстуального антоніма до іменника *ложка*) здатність передавати значення кількості не зафіксована словниками.

Лексема *крупочок* (контекстуальний антонім до *горбочок*) у сучасних тлумачних словниках відсутня, у полісеманта *горб* (*горбик, горбочок*) ЛСВ на позначення кількісних параметрів відсутній.

Вимірювальний іменник *ложка* з актуалізованим значенням НМК може функціонувати не тільки у складі кількісно-іменних бінарм, а й посідати позиції різних членів речення і входити до складу різноструктурних синтаксичних одиниць: *Я б мала у вас попросити/ В цю пору холодну й німу/ На кінчику ложечки світла,/ Щоб ним лікувати п'тьму* (О. Григор'єва); *...(наче рідна земля/ завбільшки із вошку)/ наче тої країни/ раз узяти на ложку...* (Т. Мельничук).

Меншу активність виявляє вимірник *півкварти* у якого зметафоризований ЛСВ на позначення НМК словниками не зареєстрований, пор.: *скільки тої країни у горлі його* (у золотого поводиря – О.С.) *–/ лиш півкварти на денці* (І. Андрусак); *І мед – як сонця плоть... І коні.../ Уста дівчати – кавуновий жар.../ Півкварти жарту – твої останній дар.../ Веселоці твоїх агоній – беру!* (В. Коломієць).

На периферії цієї тематичної групи знаходиться вимірник-артефакт – *шкалик*. Використання його у ролі «квантитатива» можна вважати ідіостилістичним. Зметафоризоване значення НМК словниками не фіксується: *Час рушати. Теплим чаєм осіянна,/ Покладу в сакви неспитий шкалик літ/*

...Побажаю м`якого Всесвіту прочанам./ Хай надії не болить порожній слід
(С. Антонішин).

Також відсутній зметафоризований ЛСВ у вимірювального іменника *наперсток*. Але саме з таким зметафоризованим значенням цей іменник активно вживається у поетичному мовленні: *А я раділа мріям, поспішала,/ Попри усе – відкинула у бік./ Його провести!// Намір свій ховала./ **Наперсток щастя** – мій щасливий рік!* (В. Василенко); *Перед тишею схиляюся смиренно,/ обминаю галасливий перехресток./ Стільки **нафосу** потрачено даремно,/ що його, либонь, лишилося з **наперсток*** (В. Березінський).

Невизначено мала кількість може ускладнюватися апроксимаційними на шаруваннями.

Особистісна, індивідуально-авторська «кількісна» параметризація аксіозабарвлених субстанцій навколишнього реального/ віртуального світу детермінує вибір тих чи інших специфічних зметафоризованих індикаторів-вимірників, які часто відбивають етнонаціональний модус мислення поетів. Функціонування певних пріоритетних вимірників в індивідуальній репрезентативній системі митця пов'язане з комплексом його когнітивно-емоційних переживань, із системою релевантних для особистості концептів, відбиває особливості його вербальної поведінки, специфічність його шляхів об'єктивації важливих для нього фрагментів дійсності як об'єктів сталої рефлексії. Досліджуваний матеріал потребує подальшого вивчення з метою з'ясування всіх структурно-функційних та ідіостилістичних особливостей кількісно-вимірної параметризації у поетичному (ширше – художньому) мовленні.

Література

1. Бонетська О. М. Реалізація категорії квантитативності у художніх творах / О. М. Бонетська // Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2001. – С. 39–44.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., доповн. та СД): 250000 слів / уклад і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2009. – 1736 с.
3. Вовк В. Н. Языковая метафора в художественной речи (природа вторичной номинации) / Н. Вовк. – К. : Наукова думка, 1986. – 143 с.
4. Ревзина О. Г. Число и количество в поэтическом языке и поэтическом мире М. Цветаевой / О. Г. Ревзина // Лотмановский сборник. – М. : Гарант, 1995. – Ч. 1. – С. 619–641.
5. Швачко С. А. Языковые средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках / С. А. Швачко. – К. : Вища школа, 1981. – 144с.

References

1. Bonetska O. M. Implementation kvantytatyvnosti category of works of art / O. M. Bonetska // Problems grammar and lexicology Ukrainian language : Coll. Science. papers. – K. : NPU im. M. P. Drahomanova, 2001. – P. 39–44.
2. Great Dictionary of Modern Ukrainian (from ext., Fulfill. And MD): 250000 words / structure and head. Ed. V. T. Busel. – K. ; Irpin : VTF Perun, 2009. – 1736 p.
3. Vovk V. N. Language metaphor in art speech (secondary nature of the nomination) / V. N. Vovk. – K. : Naukova dumka, 1986. – 143 p.
4. Revzyna O. H. The number and the number in the poetic language and poetic world of Marina Tsvetaeva / O. H. Revzyna // Lotmanovskiy sbornik. – M. : Harant, 1995. – Ch.1. – P. 619 – 641.
5. Shvachko S. A. Language means of expression amounts in modern English, Russian and Ukrainian languages / S. A. Shvachko. – K. : Vischa shkola, 1981. – 144 p.

Semenenko O. Yu.

**CHARACTERISTICS OF FUNCTION OF QUANTITATIVE
NOUN COMBINATIONS (NOUN-INDICATOR AND MEASURING
SUBSTANCE) WITH THE MEANING «INSIGNIFICANT/ LITTLE»
IN POETIC DISCOURSE**

The article deals with the structural semantic peculiarities of functioning in poetical speech measuring nouns with metaphoristic meaning insignificant, small amount of somebody, something as a part of decomposable numeric-substantive combinations and prepositive-substantive complexes. Some aspects of this issue – the study of constituents NMC field (indefinitely small amount), the function of their structural and semantic features. The objective of this article is to study the system expression meaning ‘small, small number of’ mainly at quantitative-nominal phrases (the main word stands measuring noun, quantifier and dependent – noun denoting measured substance) and at prepositional-noun compounds.

Key words: *poetic speech paukalmaz, specifiers, distribution, constituents field indefinitely small amount (NMC) quantitative-nominal compound noun-meters.*